

НАТАША МЛАДЕНОВИЋ РИБИЋ

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије

при Етнографском музеју у Београду

natasa.mladenovic.ribic@etnografskimuzej.rs

<https://orcid.org/0009-0000-4384-9512>

Ка интегративном приступу очувању живог наслеђа: програми Центра за нематеријално културно наслеђе Србије и Етнографског музеја у Београду

Упис елемента *живој наслеђа* у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, за чије је вођење задужен Центар за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду, може се посматрати као тек један корак у раду на очувању друштвених пракси и вештина које су, преношењем са генерације на генерацију, сачуване до данас и представљају важну идентитетску одредницу заједница и група које их практикују. Иако очување *живој наслеђа* пре свега зависи од спремности носилаца да раде на даљем стварању и преношењу знања и вештина, сарадња између оних који баштине ово наслеђе и установа заштите, може да допринесе подизању свести о значају даљег практиковања наслеђа, али и повећању броја носилаца. Полазећи од Унесковог концепта *живој наслеђа*, систематизовано ћу представити програмске активности Центра за нематеријално културно наслеђе и Етнографског музеја које су усмерене на успостављање и јачање сарадње са носиоцима наслеђа, локалним заједницама, као и другим заинтересованим странама у циљу заједничког рада на презентацији и едукацији о елементима *живој наслеђа*. Такође, ове програме очувања ћу анализирати у ширем контексту промена до којих је дошло у савременој музеологији, а које обухватају разматрање и редефинисање улоге музеја у друштву, ширење спектра музејске делатности, те трансформацију музејске публике од пасивних посматрача ка активним учесницима и креаторима садржаја.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, очување живој наслеђа, носиоци, неформална едукација

Towards an Integrative Approach to the Safeguarding of *Living Heritage*: Programmes of the Center for the Intangible Cultural Heritage of Serbia and the Ethnographic Museum in Belgrade

The inscription of the element of *living heritage* in the National Registry of Intangible Cultural Heritage, which is managed by the Center for the Intangible Cultural Heritage of Serbia at the Ethnographic Museum in Belgrade, can be observed as just one step in the work on safeguarding social practices and skills, transmitted from generation to generation, that have been maintained to this day and represent an important constituent of identity of the communities and groups of practitioners. Although safeguarding of *living heritage* depends primarily on the willingness of the bearers to work on further recreation and transmission of knowledge and skills, cooperation between those who inherit this heritage and custodian institutions can contribute to raising awareness of the importance of further practicing of ICH and increase in number of bearers. Starting from the UNESCO concept of *living heritage*, I will systematically present programmes of the Center for the Intangible Cultural Heritage and the Ethnographic Museum, which are aimed at establishing and strengthening cooperation with bearers, local communities, as well as other interested parties in order to work together on presentation and education about the elements of *living heritage*. Therewithal, I will analyze these safeguarding programmes in the broader context of changes that have occurred in contemporary museology, which include consideration and redefinition of the role of museums in society, expansion of spectrum of museum activities, and transformation of museum audiences from passive observers to active participants and creators of content.

Key words: intangible cultural heritage, safeguarding of *living heritage*, bearers, nonformal education

ОКВИР ПРИМЕНЕ УНЕСКОВЕ КОНВЕНЦИЈЕ 2003 У СРБИЈИ

Формирањем Центра за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду (2012), као дела мреже стручних тела¹ у домену *живој наслеђа*, те доношењем законских решења² којима се уређује област културног наслеђа и музејске делатности (2021), а Центру за нематеријално културно наслеђе поверавају послови централне установе за очување нематеријалног културног наслеђа (даље НКН), заокружено је успостављање институционалног оквира за примену Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа (Конвенција 2003) у Србији.

Аспект рада Центра који се, како у стручној тако и у широј јавности, најпре препознаје, односи се на послове у вези са идентификовањем и регистровањем елемената *живој наслеђа* – од локално специфичних до оних карактеристичних за шири простор Србије. Ове активности се спроводе у сарадњи са локалним заједницама и носиоцима наслеђа, релевантним институцијама и организацијама, као и стручњацима из различитих области, попут етнологије и антропологије, етномузикологије, етнокорологије, фолклористике и других, а све у циљу уписа ових друштвених пракси у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа који је формиран у Центру за нематеријално културно наслеђе Србије 2012. године и чије чување и вођење, али и ажурирање, представља један од најважнијих задатака Центра.

Важно је напоменути и да успостављање Националног регистра не би требало посматрати искључиво у светлу примене административних оквира које Конвенција 2003 ставља пред сваку државу потписницу, уређујући тако њену улогу и обавезе које на себе преузима, већ пре свега као један механизам подршке заједницама носилаца како би уочили културну вредност коју одређене праксе, знања и вештине имају за њих саме, али и активно радили на осмишљавању и спровођењу мера које би допринеле очувању њиховог *живој наслеђа*.

¹ Мрежу стручних тела формираних у сврху примене Конвенције 2003 у Србији чине: Национални комитет за нематеријално културно наслеђе, Комисија за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, мрежа регионалних координатора и Центар за нематеријално културно наслеђе Србије (Nematerijalno kulturno naslede Srbije 2024).

² Закон о музејској делатности (Службени гласник РС, 35/2021 и 96/2021) и Закон о културном наслеђу (Службени гласник РС, 129/2021).

Поред тога што Национални регистар има важну улогу у документовању ових пракси, те представља значајан извор података за стручна и научна истраживања, његова, можда и најважнија, функција

односи се и на његов допринос подизању свести о значају (очувања) нематеријалног културног наслеђа, коју можемо посматрати двојачко – активирањем чланова заједнице која предлаже неки елемент и њиховим укључивањем у поступак идентификовања и креирања мера заштите, уз исказану заинтересованост стручњака, упис доприноси да се у тој заједници подигне свест о значају сопственог наслеђа. Други аспект односи се на чињеницу да упис у Регистар може пробудити заинтересованост код других носилаца, у заједницама с истим или сличним праксама, да препознају вредност сопственог наслеђа и предузму активности у циљу његовог очувања, резултирале оне уписом у Национални регистар или не (Filipović & Mladenović Ribić 2021, 153).

Дакле, упис елемента *живој наслеђа* у Национални регистар, може се посматрати као тек један, некада и почетни, корак у даљем раду на очувању друштвених пракси и вештина које су, преношењем у оквиру породица или локалних заједница, сачуване до данас и представљају значајну идентитетску одредницу заједница и група које их практикују. За разлику од класичног музеолошког схватања које није широко ни широј јавности, а то је да су музеји „чувари“ предмета материјалне културе који се, између осталог, баве и конзервацијом и „заштитом“³ самог материјала од даљег пропадања, „очување“ – појам под којим се

³ Термини „чување“ (*preservation*) и „заштита“ (*protection*) користе се у музеолошкој терминологији, али и терминологији Унеска, где означавају и једне од мера које за циљ имају очување *живог наслеђа*. Управо због деценијске употребе ових термина у раду са предметима материјалне културе, они имају призвук нечег статичног, односно реферирају на процесе који доводе до „замрзавања“ наслеђа у облику у којем је затечено у датом тренутку. Са друге стране, термин „очување“ (*safeguarding*) свеобухватнији је и знатно динамичнији, што доказује и скуп мера које се у Конвенцији 2003 подразумевају под овим термином, али и пракса испитивања и ажурирања појединих аспеката у вези са њеном применом, дефинисаних у тексту Оперативних смерница за примену Конвенције 2003 (UNESCO Operational Directives 2022), а која је проистекла из самог „живота“ Конвенције на територији држава потписница. Стога би превођење термина *safeguarding* као „чување“ било непотпуно и довело би до погрешних закључака у вези са природом, али и „ауторитетима“ примарно задуженим за ову врсту наслеђа (в. Gavrilović 2006; Gavrilović 2011). Детаљније о конструисању терминологије у вези са концептом нематеријалног културног наслеђа видети у: Van Zanten 2004.

подразумева знатно шири спектар активности, елемената нематеријалног културног наслеђа директно је повезано, спроводи се и зависи од носилаца наслеђа и локалних заједница у којима се и данас ствара и преноси. С тим у вези, улога стручњака и, у овом случају, установа културе, огледа се у подизању свести шире јавности о значају даљег практиковања наслеђа, превасходно у локалним заједницама, али и пружању активне подршке носиоцима наслеђа у уобличавању адекватних програма и активности који би допринели повећању броја носилаца.

У даљем тексту ће бити представљене програмске активности како Центра за нематеријално културно наслеђе, тако и Етнографског музеја у Београду, од којих су се поједине развијале још од деведесетих година XX века, а које су усмерене на успостављање континуиране сарадње са носиоцима и познаваоцима елемената *живог наслеђа*, с циљем заједничког рада на креирању програма у простору музеја који би анимирали постојећу, али и заинтересовали неку нову публику, не само за презентацију наслеђа већ и за детаљније упознавање са знањима и вештинама које их карактеришу, путем разнородних едукативних програма.

Упоредо са горенаведеним законодавним и институционалним процесима који су увели још једну категорију у стручно бављење наслеђем у целини, имплементација Конвенције 2003 отворила је простор и за позиционирање етнолога и антрополога, али и етнологије и антропологије као легитимне друштвено-хуманистичке науке која се бави квалитативним проучавањем друштвених феномена, међу којима су и они који се у савременој терминологији називају „нематеријалним културним наслеђем“ и потпадају под обичаје, традиционалне занате и исхрану, усмене традиције и различите друштвене праксе, практично од свог утемељења до данас (Žikić 2006; Sinani 2011; Gavrilović 2011; Matić 2011).

С тим у вези, примена Унесковог концепта нематеријалног културног наслеђа у савременим етнолошко-антрополошким истраживањима, може се посматрати као ниша која прави спону између знања, вештина и пракси укореењених у традицији, односно оних културних/друштвених феномена код којих се може пратити више-генерацијски континуитет (било на локалном или ширем, регионалном нивоу), и савремене културе. Посматрано из перспективе етнографске музеологије⁴ и управљања колекцијама етнографских

⁴ Детаљно разматрање на тему етнографске музеологије, у смислу онога шта је она данас, а чему би требало да тежи, видети у: Gavrilović 2007.

предмета материјалне културе, а које се често тумаче, нарочито у широј јавности, као анахроне творевине недовољно разумљиве савременом човеку,⁵ Унесков концепт *живої наслеђа* актуелизује ово поље наше струке, стварајући могућност за посматрање, разумевање и презентацију материјалне културе као сведочанства континуитета одређених знања и вештина које се практикују и данас, али и као ресурс за осмишљавање и реализацију едукативних активности које могу да допринесу премошћавању дисконтинуитета у одређеним друштвеним праксама, стављајући пред заинтересоване појединце могућност усвајања знања која могу да се, одговарајући на потребе савременог човека, прилагоде и учине применљивим у данашњем времену.

МУЗЕЈИ И НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: ОД ТУМАЧЕЊА НАСЛЕЂА КА УЧЕЊУ НАСЛЕЂА

Још од осамдесетих година XX века, у оквиру новог музеолошког приступа покренута су питања „о учинку традиционалног музеја, усредсређеног на знање стручњака о колекцијама и предметима, и залагање за активније, интегративне и (...) интердисциплинарне праксе“ (Sousa 2018, 27) што се поклопило са укључивањем перспективе заједнице као релевантне за бављење наслеђем.

Упоредо са бројним препорукама и декларацијама усвојеним од стране Унеска, мењале су се и прилагођавале дефиниције музеја⁶ формулисане од стране Међународног савета музеја (ICOM).

⁵ Друга врста погрешног тумачења или, боље рећи, учитавања значења, односи се на посматрање традиционалне културе (у најширем смислу) и артефаката који је материјализују као окамењених, идеалтипских модела чијом доследном применом у савременом тренутку појединци, групе или заједнице себе посматрају као настављаче одређених традиција, а сам термин „традиционално“ везују за нешто исконско и непроменљиво, за „релативно недефинисани простор/време идеализованог српског села“ (Gavrilović 2007, 66). Слична врста романтизованог погледа у прошлост, присутна је и приликом грађења субјективне слике о животу у одређеним историјским периодима искључиво у позитивном колориту, попут средњовековне Србије, интервала између два светска рата или времена постојања СФР Југославије.

⁶ Поређења ради, на Генералној конференцији ICOM одржаној у Копенхагену 1974. године, усвојена је дефиниција музеја која је гласила овако: „Музеј је непрофитна, трајна институција у служби друштва и његовог развоја, *отворена за јавност*, која сакупља, чува, истражује, комуницира и излаже, у сврхе *проучавања, образовања и уживања*, материјалне доказе о човеку и његовом окружењу“ (Lehmannová 2020, ауторов курзив). У овој дефиницији је препозната улога музеја у друштву, нарочито када је реч о образовању, али је уочљива и његова усредсређеност искључиво на предмете материјалне културе.

Последња у низу, усвојена је на Генералној конференцији ICOM одржаној у Прагу 2022. године, и гласи:

Музеј је непрофитна, трајна институција у служби друштва која се бави истраживањем, прикупљањем, заштитом, тумачењем и излагањем материјалног и нематеријалног наслеђа. Остворени за јавност, приступачни и инклузивни, музеји нејују различитости и одрживости. Музеји раде и комуницирају етички, професионално и уз учешће заједница, нудећи разноврсне прилике за образовање, уживање, промишљање и размену знања (International Council of Museums – ICOM 2024, ауторов курзив).

Актуелна дефиниција музеја указује на то да би они требало подједнако да се баве материјалним и живим наслеђем, да у своје активности укључе заједнице, као и да су им образовање и размена знања једне од значајних друштвених улога. Сматрам да је управо образовна улога музеја, али она која се не зауставља на продукцији изложби, већ је усмерена на развој програма сарадње са образовним институцијама, као и креирање садржаја едукативног карактера за ширу јавност, у сарадњи са носиоцима наслеђа и локалном заједницом, од пресудног значаја за конципирање и разумевање поља деловања музеја у савременом друштву.⁷ Ово се нарочито односи на етнографску музејску делатност, где Унескове смернице за рад на очувању живој наслеђа могу дати свој допринос.⁸

Гавриловић указује на чињеницу да „музеји нису само презентација прошлости“ (Gavrilović 2007, 92), те да „велики део онога што се дешава у европским и светским музејима тиче се планирања облика будућности“ (Gavrilović 2007, 92). Такође, она истиче и да би музеји

⁷ На пример, двоброј часописа Националног комитета ICOM Србија за 2023. годину у потпуности је посвећен едукацији и педагошком раду (Mihailović & Kiurski 2023). Такође, о важности споне између наслеђа и образовања сведоче и бројне манифестације у области културе, међу којима и „Дани европске баштине“, чија је тема 2020. године била „Наслеђе и образовање“. Више на: <https://www.kultura.gov.rs/vest/1676/dani-evropske-bastine-2020-nasledje-i-obrazovanje.php>.

⁸ Како истиче Гавриловић, примена Унесковог концепта живог наслеђа у етнографској музеологији, управо има потенцијал да нас, као стручњаке, удаљи од искључиве „фасцинације предметом“ (Gavrilović 2007, 117) и може да утиче на промену у схватању суштине делатности музеја, односно да доведе до померања „визуре са предмета и зграда на људе и културе (оне некад/негде и, истовремено, ове сад/овде), као и на приказивање идеја уместо предмета“ (Gavrilović 2007, 118).

требало да буду места где се учи о културном наслеђу свог, али и других народа. Самим тим они су и места за остваривање интеркултурног дијалога, као основа за превазилажење културног конфликта (...) кроз програме обуке, читање, разговоре са људима из других култура и учење из прошлих искустава, музеји су идеалне лабораторије за учење како о својој тако и о другим културама. У њима се, управо на бази музејских збирки и постојећих предмета, могу/требало би развијати технике опште културне едукације, као и рад на подизању нивоа културне свести развијањем знања о вредностима своје/других култура, што је неопходно за превазилажење просте примене културних стереотипа на понашање/вредности других (али и свог/својих) културних модела (Gavrilović 2007, 92–93).

Даље, наглашава и да

самодефинисање музеолошке праксе као примењене етнологије/антропологије, које се током последњих година све чешће појављује у домаћој литератури, требало би да значи да знања створена унутар етнологије/антропологије као „чисте“ науке и, након тога, примењена у музеолошкој пракси производе видљиве краткорочне или дугорочне ефекте на друштвену стварност унутар које се примењују, односно да директно или индиректно утичу на одржавање или промену свакодневног понашања и/или образаца мишљења људи у друштву у коме музеј функционише (Gavrilović 2007, 95).

Такође, Гавриловић истиче и да би приближавање (етнографских) музеја главном току савремене музејске делатности, али и етнологије и антропологије као научне дисциплине, резултирало редефинисањем и проширивањем саме делатности кустоса етнолога и антрополога:

преобликовање идеје етнографског предмета у складу са новим виђењем и музеја и антропологије, променило би и место етнолога/антрополога-кустоса: од бављења „етнографским“ збиркама и затварања у идеалтипске описе у стварности непостојећих култура, у тумача општег културног окружења и његових индивидуалних и групних интерпретација у различитим временима и на различитим просторима. Тако постављен рад етнолога/антропо-

лога-музеалаца обезбедио би могућност стварне комуникације, и из ње проистеклог разумевања, између различитих култура, што би могло да допринесе ономе што се у савременом свету сматра основним циљем музејског рада – активном учешћу музеја у обликовању знања, јавних дискурса и друштвене промене (Gavrilović 2007, 189).

Из свега наведеног, види се да се размишљања о садашњости, али и будућности (етнографске) музеологије, поклапају и са појединим мерама очувања нематеријалног културног наслеђа, те пројектованим ефектима Конвенције 2003. С тим у вези, важно је поменути и неке од резултата пројекта „Нематеријално културно наслеђе и музеји“ (2017–2020)⁹ у оквиру кога су, укрштањем парадигми музеја и *живој наслеђа*, постигнути значајни резултати на пољу истраживања пракси примене Конвенције од стране држава потписница, прикупљања искустава у раду са овом врстом наслеђа и његовим носиоцима, али и предлагања алата и стандарда за бављење овом темом у савременој музеолошкој пракси. Стручњаци окупљени око овог пројекта приредили су и публикацију чији је основни концепт укрштање музејских пракси и партиципативног рада на очувању *живој наслеђа*, које је оријентисано ка будућности, с идејом формирања тзв. „трећег простора“ у сектору наслеђа који неће бити фокусиран искључиво на предмете материјалне културе, већ и на „приче, емоције, права, вештине, знања“ (в. Nikolić Đerić 2020, 16–17).

Затим, Блејк наводи да се бављење *живим наслеђем* у оквиру музеја, може огледати у истицању предмета који су део свакодневног живота наспрам јединствених и ретких предмета; у подизању свести, нарочито код самих носилаца, о вредности њиховог наслеђа али и важности његовог очувања; у укључивању носилаца наслеђа у едукативне програме који би подстакли преношење знања и вештина на млађе генерације; али и у промени приступа где се, поред доминантне културе, музејски стручњаци баве и културном разноликошћу на простору једне државе (Blake & Sousa 2020, 27–28). Такође, „музеји могу да обезбеде заједницама неопходан простор за ‘сусрете’ – за сасатанке, практиковање, обуку, едукацију и промоцију НКН-а“ (Blake & Sousa 2020, 32). У даљем раду ће се видети да се неке од ових актив-

⁹ Више о пројекту „Нематеријално културно наслеђе и музеји“ видети на: <https://www.ichandmuseums.eu/en>.

ности већ спроводе у оквиру делатности Центра за нематеријално културно наслеђе Србије и Етнографског музеја.

Доношењем Конвенције 2003, те њеном применом од стране држава потписница, као једни од, ако не и пресудних, актера у домѐну бриге и очувања културног наслеђа, издвајају се носиоци *живој наслеђа*, односно заједнице, групе и, у појединим случајевима, појединци који „стварају, одржавају и преносе“ (ICH UNESCO 2024) нематеријално културно наслеђе. Штавише, према Конвенцији, различити културни изрази, праксе, знања и вештине могу се посматрати као нематеријално културно наслеђе само ако га као такво признају заједнице носилаца, и нико други не може уместо њих да одлучи да ли се одређени друштвени феномени могу посматрати, доживљавати и третирати као *живо наслеђе* (ICH UNESCO 2024). Ова концепција је у супротности са музеолошком праксом, укључујући ту и етнографску музеологију, где вредновање и селектовање предмета из корпуса материјалне културе који ће ући у музејске колекције и постати културна добра, спроводи кустос, односно стручњак „коме сама установа музеја даје карактер недодирљивог ауторитета“ (Gavrilović 2007, 37). Иако је реч о културном наслеђу различите, али комплементарне, „природе“ – материјалном и нематеријалном, неоспорно је да је применом Унесковог концепта НКН-а дошло и до преиспитивања „ауторитета“ који одређују шта је наслеђе, али и, што је још важније, ко и где може да се бави „чувањем“ културног наслеђа. Наиме,

додељивање ове улоге носиоцима и локалним заједницама условило је и неразумевање улога у систему очувања наслеђа, пре свега оног дела стручне јавности који је, налазећи утемељење за бављење нематеријалним културним наслеђем у вишедеценијском раду институција у домену етнолошко-антрополошког, фолклористичког, етнолингвистичког и етномузиколошког научно-истраживачког рада, бављење *живим наслеђем* препознао превасходно као ново поље сопственог ангажовања (Filipović & Mladenović Ribić 2021, 146).

Међутим, треба имати на уму да, иако је Конвенција 2003 превасходно окренута томе како носиоци виде, доживљавају, практикују, деле и преносе сопствено наслеђе, Унесков концепт *живој наслеђа* препознаје различите друштвене актере који заједничким, неретко интердисциплинарним, радом могу да допринесу остварењу циљева Конвенције 2003.

ПРОГРАМИ ЦЕНТРА ЗА НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ И ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ УСМЕРЕНИ НА ОЧУВАЊЕ ЖИВОГ НАСЛЕЂА

Унескова Конвенција 2003 под појмом „очување“ подразумева скуп мера „које настоје да обезбеде употребљивост“ (Zakon o potvrđivanju Konvencije 2010, 15) ове врсте наслеђа и које подразумевају „идентификовање, документовање, истраживање, чување, заштиту, промоцију, вредновање, преношење, посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспеката таквог наслеђа“ (Zakon o potvrđivanju Konvencije 2010, 3).

У Унесковим Оперативним смерницама, детаљније су описане специфичне улоге институција, међу њима и музеја, у овом процесу. Наиме, истиче се да они имају значајну улогу у „прикупљању, документовању, архивирању и чувању података о нематеријалном културном наслеђу, као и у обезбеђивању информација и подизању свести о његовом значају“ (UNESCO Operational Directives 2022, 65). Даље, музеји се охрабрују да предузму следеће кораке:

- а) укључе носиоце и оне који практикују НКН када организују изложбе, предавања, семинаре, дебате или обуке о њиховом наслеђу; б) уведу и развијају приступе који подразумевају непосредно учествовање носилаца у представљању нематеријалног културног наслеђа као живог наслеђа које се стално развија; ц) да буду фокусирани на континуирано поновно стварање и преношење знања и вештина неопходних за очување нематеријалног културног наслеђа, пре него на објекте у вези с истим; д) да користе, када је прикладно, информационе и комуникационе технологије за дељење информација о значењу и вредности нематеријалног културног наслеђа; е) укључе практичаре и носиоце у свој менаџмент, примењујући партиципативне системе за локални развој (UNESCO Operational Directives 2022, 66).

Иако је окосница делатности Центра за нематеријално културно наслеђе Србије на линији са горенаведеним описом улоге музеја, у овом раду ћу се фокусирати на програме и активности усмерене ка успостављању и јачању сарадње са носиоцима наслеђа и локалним заједницама, а у циљу заједничког рада на презентацији и едукацији о елементима *живој наслеђа*.

Програми очувања из домена презентације елемената *живој наслеђа* које су организовали Центар за нематеријално културно

наслеђе и Етнографски музеј у Београду у претходном периоду, били су усмерени ка изложбеној делатности и представљању појединачних елемената НКН-а (као програм који прати изложбу или као самостални програм). Реализоване су изложбе у оквиру којих су презентовани предмети из збирке Музички инструменти – гусле у оквиру изложбе „Где сви ћуте, оне говоре: гусле Етнографског музеја у Београду“ (2014) и традиционални дувачки инструменти у оквиру изложбе „Свирале Етнографског музеја“ (2020–2021) аутора Мирослава Митровића; елементи *живој наслеђа* уписани у Национални регистар и на Унескову Репрезентативну листу на изложби „Нематеријално културно наслеђе Србије“ (2018) ауторке Данијеле Филиповић; елемент *двопређно плетиво вунених чарапа* на изложби „Орнаментална баштина – двопређне чарапе Србије“ (2020–2021) ауторке Душице Живковић и предмети материјалне културе у вези са елементом *грушћивене праксе и знања у вези са припремом и употребом традиционалног пива од шљиве – шљивовице* на пригодној изложби „О шљиви и шљивовици у Србији“ (2022–2023), чија сам ауторка.

Носиоци наслеђа и локалне заједнице активно су били укључени у пратеће програме изложби музичких инструмената и елемената регистрованог *живој наслеђа* – организоване су радионице израде гусала, представљања гуслара и вечери епских песама које чине окосницу репертоара *певања уз гусле*, док су елементи НКН-а Србије представљени по регионима, и то вештине у вези са традиционалним занатима, певачка и играчка традиција, вештине припреме традиционалних јела и знања у вези са обичајним праксама. Ови програми су од Музеја направили место за разговор са стручњацима и носиоцима наслеђа, док су саме изложбе биле запажене у јавности и имале бројна гостовања у Србији и иностранству.¹⁰

Изложбе „Орнаментална баштина – двопређне чарапе Србије“ и „О шљиви и шљивовици у Србији“ представиле су етнографске предмете и грађу из угла *живој наслеђа* уз употребу других медија комуникације, као што су фотографије и видео-материјал који приказује савремено практиковање овог наслеђа, а вештина двопређног плетења

¹⁰ Тако је изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије“ најпре постављена у Словеначком етнографском музеју у Љубљани, затим у Етнографском музеју у Београду, Културном центру Србије у Паризу, Музеју језика и писма у Тршићу при Центру за културу „Вук Караџић“ Лозница, Народном музеју Зајечар и Завичајном музеју Параћин. Више на: <https://nkns.rs/cyr>.

из околине Књажевца је дочарана и путем апликације и графичких анимација, како би додатно заинтересовала данашњу публику.

У оквиру програма презентације појединачних елемената НКН-а, представљени су *свирање на тајдама* (2021), *злакуско лончарство на ручном вијлу* и *ражањско црепуљарство* (2022). Праксу свирања на три типа гајди представили су носиоци овог наслеђа из различитих делова Србије, и то не само музиком већ су и говорили о локалним карактеристикама тог инструмента, разложима због којих су се определили за њега, као и о начину музицирања. У овом програму су учествовали и стручњаци из области етномузикологије и *живој наслеђа*, а заинтересована публика је пратила разговор, али и била у прилици да постави питања.

Злакуски лончари и ражањски црепуљари су представили своје занатске вештине у оквиру програма који је Центар конципирао као разговор заинтересованих страна о улози локалних заједница у очувању сопственог *живој наслеђа*, а у којем су учествовали носиоци наслеђа, предлагачи елемената, стручњаци у овој области, као и представници локалне самоуправе, дакле, сви релевантни саговорници који су, у формату отвореном за јавност, свако са своје позиције, разменили искуства у досадашњем раду на очувању ових елемената, те разматрали кораке које би требало предузети у наредном периоду. Повод за овај разговор било је представљање стручних публикација о теми ових заната, а које су објављене у едицији Центра „Нематеријално културно наслеђе Србије“.¹¹

Када је у питању едукација о елементима *живој наслеђа*, у Музеју се одржавају бројне радионице које припадају домену неформалног образовања. Наиме, у сарадњи са кустосима Етнографског музеја у Београду, стручним предавачима, уметницима и занатлијама, у Манаковој кући се већ неколико деценија уназад одржавају ради-

¹¹ У питању су публикације ауторке др Биљане Ђорђевић *Злакуско лончарство: нематеријално културно наслеђе човечанства* и *Ражањско црепуљарство: израда црепуља у Рујишту код Ражња*, настале као резултат њеног вишегодишњег истраживања и сарадње са локалним заједницама на идентификовању, регистравању, документовању и очувању знања и вештина у вези са овим традиционалним занатима. Видети на: <https://nkns.rs/cyr/lokalne-zajednice-i-ochuvanje-zhivog-nasledja>. Ово је пример добре праксе на који начин стручњаци могу да буду активно укључени у очување *живог наслеђа*, а већа продукција савремених истраживања овог феномена, као и објављивање њихових резултата, свакако би допринели бољем сагледавању стања на терену, ажурирању Националног регистра, али и представљали полазну основу за рад на новим уписима и израду планова очувања.

онице и школе традиционалних и уметничких заната.¹² Полазећи од фондуса етнографске Спомен-збирке Христифора Црниловића, а у новијем периоду и концепта *живој наслеђа*, овде се реализују вишемесечни курсеви заната, међу којима су и елементи регистрованог НКН-а – *џиројско ћилимарство*, *косовски вез* и *филирански занай*. Важну компоненту ових програма чини годишња изложба полазника свих радионица, на којој се додељују сертификати, али и остварује увид у степен у којем су савладане поједине занатске вештине.

Са друге стране, Центар за нематеријално културно наслеђе је организовао радионице традиционалног *певања 'из вика'* са подручја Златиборског округа 2021. и 2023. године, у сарадњи са Светланом Спајић,¹³ народним певачем српске традиционалне музике. Радионице су биле отворене за најширу публику и у њима су учествовале како професорке у музичким школама, ученици музичких школа, етномузиколози, етнологзи и антрополози, тако и заљубљеници у српско традиционално певање. Овде је Светлана Спајић, као народни певач и уметник, била уједно предавач и медијатор између носилаца наслеђа певања „из вика“ и младих певача из урбаних средина за које није карактеристичан овај стил певања.

Иако поједини горенаведени програми иницијално нису концептирани нити представљени као рад на очувању *живој наслеђа*¹⁴, формат у којем су реализовани и инсистирање на ангажовању и активном учешћу носилаца наслеђа, указују на артикулисање потребе да се широј јавности представи једна заокружена целина у вези са појединим феноменима традиционалне културе, у којој је прича о етнографским предметима из колекција Музеја, употпуњена ис-

¹² Детаљније о раду и програмима у Манаковој кући видети у: Marjanović 2021. Са друге стране, и Гавриловић у свом раду указује на значај ових едукативних програма, наглашавајући да су „потпуно на линији модерног очувања традиционалних знања и вештина, односно заштите *нематеријалне баштине*“ али и да наилазе на добар одзив у јавности, иако „нису истакнути као део имица институције“ (Gavrilović 2006, 56).

¹³ Светлана Спајић спада у најафирмисаније извођаче српских традиционалних песама данашњице, у Србији и региону, али и на међународном нивоу, на сцени „музике света“. Окосницу њеног рада чини учење певања од носилаца наслеђа, као и квалитетан педагошки рад и преношење знања. Више о њеном раду и начину на који доживљава српско традиционално певање видети у: Ribić & Mladenović Ribić 2014.

¹⁴ Овде, пре свега, мислим на изложбе „Где сви ћуте, оне говоре: гусле Етнографског музеја у Београду“ и „Свирале Етнографског музеја“, као и на радионице у Манаковој кући посвећене уметничким занатима који нису уписани у Национални регистар.

куштима, схватањима и праксом припадника савременог друштва који баштине одређене традиције.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду, применом Конвенције 2003 и поштовањем Унескових Етичких принципа за очување нематеријалног културног наслеђа, настоји да своје програме усмерене на различите области очувања *живој наслеђа* конципира тако да у њих укључи носиоце ових знања и вештина али и локалне заједнице, а на важност овог интегративног приступа очувању наслеђа указује и стручњацима, релевантним установама, институцијама и организацијама са којима сарађује.

С тим у вези, музејски простор се посматра као место сусрета, а музејске колекције и документација у вези са *живим наслеђем* која је похрањена у Националном регистру као инспирација за стручне разговоре, презентације и едукативне активности са идејом да се носиоцима наслеђа „да глас“ и да заинтересована јавност првенствено од њих добије сазнања о томе како доживљавају, практикују и чувају сопствено наслеђе. Програми који у највећој мери имају потенцијал да изнедре и нове носиоце наслеђа, јесу радионице у оквиру којих се представља и учи савладавање одређених знања и вештина. Дужи временски период трајања радионица и њихово понављање у циклусима, као што је то случај са радионицама у Манаковој кући при Етнографском музеју, доприносе стварању (нове) базе посетилаца и формирању публике која редовно посећује радионице и тако проширује и надограђује своје знање и вештине. Чињеница да је изложба радова полазника саставни део ових програма неформалне едукације, говори у прилог савременом процесу трансформације публике, која, од пасивних посматрача и конзумента садржаја које интерпретирају и постављају музејски стручњаци, постаје активан учесник у креирању садржаја и давању свог виђења и улоге *живих* традиција у савременом контексту.¹⁵

¹⁵ Овде се може направити интересантна аналогија са компјутерски посредованом комуникацијом. Наиме, развој интернета, али и информacionих и комуникационих технологија уопште, „довео је до тога да он не представља само медиј преко којег корисници приступају постојећим садржајима, већ медиј који својим корисницима пружа могућност да и сами стварају садржаје који ће се наћи „на мрежи“, умрежавају се, формирају онлајн заједнице и слично“ (Mladenović Ribić 2023, 2). На сличан начин и полазници радионица постају креатори садржаја примењујући усвојена знања, али и формирају, макар и привремене, заједнице љубитеља и познавалаца традиционалних занатских вештина које се окупљају у музејском простору Манакове куће.

Иако се не може очекивати да ће сваки учесник радионице, након неколико месеци, постати носилац одређеног елемента НКН, чињеница је да ће он својевољно провести квалитетно време у музеју, управо захваљујући програмима који су осмишљени тако да понуде додатни садржај у односу на основну музејску понуду коју, и даље, чине изложбе. Ови програми неформалне едукације, који се реализују у сарадњи стручњака и носилаца наслеђа, додатно приближавају одређене феномене традиционалне културе, правећи спону између етнографских колекција, *живој наслеђа* и савременог тренутка, у којем се и даље примењују одређена знања, вештине и праксе, која су, протоком времена и артикулисањем нових потреба, претрпела одређене измене и прилагођавања, али су, по својој функцији, остала иста.

Законодавним и институционалним оквиром регулисано увођење Унесковог концепта нематеријалног културног наслеђа у рад стручњака из области етнографске музеологије, проширује се „традиционални“ модел рада у чијем је фокусу предмет материјалне културе, односно подједнаки значај се даје и нематеријалним аспектима културног наслеђа који се, у већини случајева, преплићу са материјалним, с обзиром на то да постоје инструменти, посебна одећа или простор(и), ритуални предмети и слично који су повезани са практиковањем, извођењем или преношењем елемента *живој наслеђа* данас.¹⁶ Такође, стручним и научно-истраживачким бављењем друштвеним феноменима који припадају корпусу *живој наслеђа* савремених заједница у Србији (занатске вештине, обичајна пракса, извођачке уметности, друштвени догађаји и друго), етнологзи и антрополози обрађују низ тема које представљају легитимна поља етнолошко-антрополошких истраживања, као што су: свакодневни живот; поделе друштвених улога и односи у групи/заједници; питање родних улога и њихових промена; конструисање идентитета (локални, регионални, национални, етнички, професионални и други); религијске и обичајне праксе; (женско) предузетништво, привређивање и потрошња; међугенерациски односи; образовање – целоживотно учење; популарна култура; однос према

¹⁶ Поред наведених предмета, може постојати и документарни материјал у архивама или предмети материјалне културе у збиркама музеја који могу бити релевантни за практиковање елемента *живој наслеђа*. Детаљније видети у Обрасцу за идентификовање елемената нематеријалног културног наслеђа: <https://nkns.rs/cyr>.

природи и животној средини и друге. Дакле, истраживањем, документовањем, презентацијом живог наслеђа, те осмишљавањем и реализацијом програма неформалне едукације, али и сакупљањем и класификовањем предмета савремене материјалне културе који ће у будућности представљати сведочанство о стању народне културе у овом историјском тренутку, прави се искорак и прикључује главном току етнологије и антропологије као научне дисциплине, те њеној подобласти – примењеној антропологији, која се огледа и у ангажовању музејских стручњака у развијању партнерских односа са носиоцима живог наслеђа и локалним заједницама у сврху реализације програма усмерених на презентацију и едукацију с циљем ширења знања и вештина чије даље усвајање може утицати, у крајњој инстанци, и на промене у друштву, нарочито када је у питању однос према културном наслеђу и његовом значају за заједнице данас, али и друштво у целини.

Литература

- Blake, Janet & Filomena Sousa 2020. "Participation." In *Museums and intangible cultural heritage: towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*, eds. Tamara Nikolić Đerić, Jorijn Neyrinck, Eveline Seghers & Evdokia Tsakiridis, 26–37. Bruges: Werkplaats immaterieel erfgoed.
- Filipović, Danijela & Nataša Mladenović Ribić. 2021. „Formiranje i rad Centra za nematerijalno kulturno nasleđe pri Etnografskom muzeju u Beogradu: pozicioniranje u nacionalnom sistemu očuvanja živog nasleđa.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 85: 143–162.
- Gavrilović, Ljiljana. 2006. „Музеологија у вакууму.“ *Etnoantropološki problemi* (n. s.) 6 (1): 45–58.
- Gavrilović, Ljiljana. 2007. *Kultura u izlogu: ka novoj muzeologiji*. Posebna izdanja knj. 60. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Gavrilović, Ljiljana. 2011. „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa.“ *Etnoantropološki problemi* 1 (2): 221–234.
- Mladenović Ribić, Nataša M. 2023. „Savremena religijska komunikacija: alternativne religije i duhovni pokreti na internetu.“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Marjanović, Maja. 2021. „Manakova kuća pod okriljem Etnografskog muzeja.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 85: 127–139.

- Matić, Miloš. 2011. „Nematerijalno kulturno nasleđe jugozapadne Srbije – socijalna praksa.“ *Nematerijalno kulturno nasleđe* 1: 94–99.
- Nikolić Đerić, Tamara. 2020. “The why and how of this book.” In *Museums and intangible cultural heritage: towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*, eds. Tamara Nikolić Đerić, Jorijn Neyrinck, Eveline Seghers & Evdokia Tsakiridis, 16–17. Bruges: Werkplaats immaterieel erfgoed.
- Nikolić Đerić, Tamara, Jorijn Neyrinck, Eveline Seghers & Evdokia Tsakiridis. 2020. *Museums and intangible cultural heritage: towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*. Bruges: Werkplaats immaterieel erfgoed.
- Ribić, Vladimir & Nataša Mladenović Ribić. 2014. „Srpsko tradicionalno pevanje između nematerijalnog kulturnog nasleđa i muzike sveta.“ *Etnoantropološki problemi* (n. s.) 8 (4): 941–954.
- Sinani, Danijel. 2011. „Religija, kulturni identiteti i nematerijalno kulturno nasleđe.“ U *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*, ur. Bojan Žikić, 43–56. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Sousa, Filomena. 2018. *The Participation in the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage The role of Communities, Groups and Individuals*. Alenquer: Memória Imaterial CRL.
- Van Zanten, Wim. 2004. “Constructing New Terminology for Intangible Cultural Heritage.” *Museum International* 56 (1–2): 36–43.
- Žikić, Bojan. 2006. „Kognitivna antropologija i nematerijalna kulturna baština.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 70: 11–23.
- Žikić, Bojan, ur. 2011. *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Извори

- Intangible cultural heritage. 2024. “What is Intangible Cultural Heritage?” <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003> (pristupljeno 6. februara 2024).
- Intangible Cultural Heritage & Museums Project. 2024. <https://www.ichandmuseums.eu/en> (pristupljeno 24. februara 2024).
- International Council of Museums – ICOM 2024. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (pristupljeno 27. februara 2024).
- Lehmannová, Martina. 2020. “224 years of defining the museum.” ICOM Czech

Republic. https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/12/2020_ICOM-Czech-Republic_224-years-of-defining-the-museum.pdf (pristupljeno 27. februara 2024).

Ministarstvo kulture Republike Srbije 2024. <https://www.kultura.gov.rs/vest/1676/dani-evropske-bastine-2020-nasledje-i-obrazovanje.php> (pristupljeno 29. januara 2024).

Mihailović, Tatjana & Dragan Kiurski (ur.) 2023. *ICOM Srbija: časopis Nacionalnog komiteta Međunarodnog saveta muzeja. Muzej: otkrivanje, saznanje, razvoj* 17–18. Beograd: NK ICOM Srbija.

Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije. 2024. <https://nkns.rs/cyr> (pristupljeno 8. februara 2024).

UNESCO Operational Directives 2022. https://nkns.rs/sites/default/files/documents/2003_convention_basic_texts-_2022_version-en_.pdf (pristupljeno 8. februara 2024).

Zakon o kulturnom nasleđu „Službeni glasnik RS“ br. 129/2021.

Zakon o muzejskoj delatnosti „Službeni glasnik RS“ br. 35/2021 i 96/2021.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa 2010. <https://nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf> (pristupljeno 8. februara 2024).

Примљено / Received: 26. 05. 2024.

Прихваћено / Accepted: 12. 09. 2024.